

Тоненчук Т. В.,
аспірант кафедри англійської мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

КІЛЬКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано кількісні характеристики функціонування фразеологізмів із компонентом-соматизмом у сучасній англійській художній літературі, виявлено найбільш фразеологічно частотні соматизми, середню фразеологічну вживаність соматизмів у текстах, найбільш фразеологічно вживані та гіперуживані соматизми, насиченість творів фразеологізмами із компонентом-соматизмом, високочастотні та гіперчастотні фразеологізми із компонентом-соматизмом у художній літературі.

Ключові слова: соматизм, фразеологізми із компонентом-соматизмом, фразеологічно частотні соматизми, середня фразеологічна вживаність, гіперуживані соматизми, гіперчастотні соматичні фразеологізми.

Постановка проблеми. Увагу лінгвістів до питань функціонування фразеологізмів у художній літературі визначає те, що в них набагато ширші можливості формування експресивних емоційно-оцінних конотацій, ніж у лексики, з іншого боку, саме в тексті фразеологічна одиниця виявляє своє істинне призначення – урізноманітнювати, збагачувати мову.

Отже, фразеологічна одиниця (далі – ФО) як компонент будь-якого тексту тісно пов'язана з контекстом твору. У мовленні вона виявляє свій зміст повною мірою. В. Білоноженко зазначає, що фразеологічна одиниця поза текстом становить абстрактну схему, яка в кожному конкретному випадку наповнюється особливим, властивим лише цьому контексту змістом [2, с. 72–73]. ФО посідають важливе місце серед образних засобів опису персонажів і подій художнього твору. Естетична роль фразеологізмів у художній літературі зумовлена їхньою природною образністю, емотивністю й умінням автора відібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [3].

Звідси аналіз особливостей функціонування ФО, зокрема фразеологізмів із компонентом-соматизмом, у сучасній англійській художній літературі є невід'ємним елементом усебічного вивчення досліджуваних одиниць.

Функціонування фразеологізмів у художніх текстах розглядалося у працях М. Алефіренка, В. Білоноженко, І. Задорожної, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, І. Скрипник, В. Ужченка, М. Шанського [1; 2; 4; 6; 8; 9; 10; 11] та ін. Однак не здійснено ґрунтовного дослідження особливостей уживання саме фразеологізмів із компонентом-соматизмом (далі – СФО) у сучасних англійськомовних творах.

Так, **метою статті** є виявити і проаналізувати такі кількісні характеристики функціонування фразеологізмів із компонентом-соматизмом у сучасній англійській художній літературі, як найбільш фразеологічно частотні соматизми, середня фразеологічна вживаність соматизмів у текстах, найбільш фразеологічно вживані та гіперуживані соматизми, насиченість творів СФО, високочастотні й гіперчастотні СФО у художній літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріалом дослідження обрано 15 творів сучасної англійської художньої літератури, виданих із 2000 по 2007 рр. Це 15 романів сучасних популярних англійськомовних письменників [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26], книги яких продаються мільйонними тиражами, а деякі із творів були екранізовані. Нами спеціально відібрано такі підвиди роману, які репрезентують різноманітний жанровий матеріал і є надзвичайно популярними в сучасного читача, а саме: фентезі, наукова фантастика, трилер, жах, соціально-побутовий роман, сучасний молодіжний роман.

Загалом обсяг художнього матеріалу становить 6 522 сторінок і близько 1 885 360 слововживань. Загальна похибка вибірки, вирахована за формулою, запропонованою В. Перебийніс [5], становить 0,03 (δ), або 3%, що забезпечує об'єктивність аналізу та висновків.

У результаті аналізу нами зафіксовано 3 830 уживань 1 322 окремих СФО. Серед 1 322 СФО більше ніж половина (748 СФО) не зафіксовані у фразеологічних словниках, тобто вони є або авторськими новотворами (оказіоналізмами), або певними модифікаціями зафіксованих у фразеографічних джерелах фразеологізмів, або фразеологічними неологізмами, які ще не потрапили до словника.

У 1 322 СФО нами виявлено 72 компоненти-соматизми, а саме: *ankle, arm, back, beard, belly, blood, body, bone, backbone, brain(s), breast, cheek, chest, chin, ear, elbow, eye, eyeballs, eyebrow/brow, eyelash, face, finger, fist, flesh, foot/feet, forehead, guts, hair, hand, head, heart, heel, hip, jaw, joint, knee, knuckle, lap, leg, limb, lip, liver, lung, marrow, moustache, mouth, muscles, nail, nape, neck, nerve, nose, nostril, palm, rib, rump, scalp, shoulder, sides, skeleton, skin, skull, spine, stomach, thigh, throat, thumb, toe, tongue, tooth/teeth, vein, whiskers*.

Частотність використання тих чи інших соматизмів у фразеології пояснюється передусім важливістю частин тіла й органів для життєдіяльності людини, їхнім значним ступенем символічності та високим рівнем розгалуженості переносних значень. Уживання ж соматизмів у складі ФО в художній літературі залежить ще й від змісту твору, мовної компетенції автора та персонажів твору тощо. Так, у художній літературі найбільше різних СФО виявлено із соматизмами, які позначають такі частини тіла й органи людини, як око, рука, голова, серце, обличчя, нога (ступня): *eye* – 182 різних СФО, *hand* – 152 СФО, *head* – 110 СФО, *heart* – 97 СФО, *face* – 76 СФО, *foot* – 66 СФО; це **найбільш фразеологічно частотні** соматизми (див. рисунок 1). Соматизми вухо, кров, рот, шлунок, спина, ніс, рука, палець також активно беруть участь у формуванні СФО (*ear* – 44, *blood* – 44, *mouth* – 40, *stomach* – 37, *back* – 35, *nose* – 35, *arm* – 34, *finger* – 33).

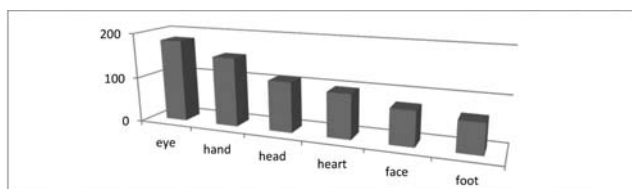

Рисунок 1. Найбільш фразеологічно частотні соматизми

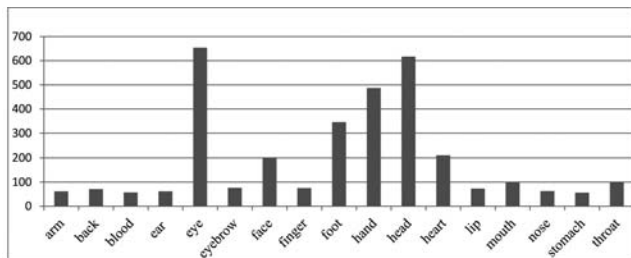

Рисунок 2. Найбільш фразеологічно вживані соматизми-компоненти СФО

СФО із такими соматизмами, як *armpit*, *marrow-bone*, *eyelid*, *gullet*, *gums*, *kidney*, *navel*, *spleen*, *vessel*, *wrist*, незначна кількість СФО із якими була виявлена в словниках, художній літературі взагалі не зафіксовані. А СФО із соматизмом *rump* натомість було виявлено тільки в літературі (*from nape to rump – від потилиці до попереку, згори донизу* [14]) і не зафіксовано в словниках.

Якщо 72 соматизми вживаються в текстах у складі СФО 3 830 разів, то частка від поділу цієї кількості СФО на кількість

соматизмів є **середньою фразеологічною вживаністю** соматизмів у текстах [7], яка становить таке:

$$3830 \div 72 \approx 53 \text{ рази.}$$

Соматизми (18), що трапляються в художніх творах як компоненти СФО більше ніж 53 рази (що становить 3 376 уживань), умовно визначаємо як **найбільш фразеологічно вживані** (див. рисунок 2).

А ті з них, які зустрічаються в літературі у складі фразеологізмів понад 187 разів ($3376 \div 18 \approx 187,5$), зараховуємо до **гіперуживаних**: *eye* – 654 СФО, *head* – 617 СФО, *hand* – 487 СФО, *foot* – 346, СФО *heart* – 211 СФО, *face* – 202 СФО.

Насиченість творів фразеологізмами, у тому числі й із компонентами-соматизмами, свідчить про мовне багатство того чи іншого автора чи твору. **Насиченість** творів СФО є часткою від загальної кількості СФО на кількість досліджуваних сторінок і становить у середньому 0,58 СФО на 1 сторінку (0,56 і 0,62 для романів американських та британських письменників, відповідно). Це підтверджує те, що соматична фразеологія відіграє важливу роль для передання змісту художнього твору, опису персонажів і їхніх дій у сучасних різножанрових романах. Розподіл частоти вживання СФО із соматизмами на 1 сторінку в досліджуваних романах проілюстровано в таблиці 1, де також наведено найчастотнішу СФО кожного твору.

Як видно із таблиці 1, найбільш насиченим СФО серед творів американських авторів є роман у стилі фентезі Девіда Еддінгса *'The Redemption of Althalus'* (0,8 СФО на сторінку), а серед творів британських письменників – *'Can You Keep a Secret'* Софі Кінселла (1,01) і *'Harry Potter and the Goblet of Fire'* Дж. Роллінг (0,8). Оскільки два із найбільш насичених фразеологізмів

Таблиця 1

Розподіл СФО у творах художньої літератури

Порядковий номер	Автор	Назва твору	Кількість різних СФО	Загальна кількість СФО у творі	Найчастотніші СФО	Кількість сторінок	Частота вживання СФО із соматизмами на 1 сторінку
Твори американських письменників				2598		4597	0,56
1	Poul Anderson	Genesis	100	105	shake one's head (14)	253	0,42
2	Poul Anderson with Gordon R. Dickson	Hokas Pokas!	181	189	shake one's head (8)	278	0,67
3	Ben Bova	Jupiter	134	243	shake one's head (51)	444	0,55
4	Ben Bova	Venus	186	302	shake one's head (46)	416	0,73
5	Orson Scott Card	Shadow of the Hegemon	81	101	rise to one's feet (4)	440	0,23
6	David Eddings	The Redemption of Althalus	295	561	shake one's head (26)	704	0,8
7	John Grisham	A Painted House	148	232	shake one's head (20)	465	0,5
8	Stephen King	Dreamcatcher	239	370	shake one's head (31)	620	0,6
9	Robert Ludlum and Phillip Shelby	The Cassandra Compact	146	227	shake one's head (45)	448	0,51
10	Eric Van Lustbader	Bourn Legacy	120	268	shake one's head (79)	529	0,51
Середній показник			163	260		460	0,56
Твори британських письменників				1232		1990	0,62
11	Iain Banks	Look to Windward	101	142	shake one's head (28)	357	0,4
12	Arthur C. Clarke (with Stephen Baxter)	The Light of Other Days	121	152	shake one's head (16)	320	0,47
13	Nick Hornby	Slam	46	58	make a face (8)	309	0,19
14	Sophie Kinsella	Can You Keep a Secret	165	372	clear one's throat (30)	368	1,01
15	J. K. Rowling	Harry Potter and the Goblet of Fire	245	508	shake one's head (51)	636	0,8
Середній показник			136	246		398	0,62
Загальна кількість			1322	3830	shake one's head(422)	6587	0,58

мами творів – книги Девіда Еддінгса і Дж. Роулінг – належать до жанру фентезі, можна зробити припущення, що фантастично-казковий світ героїв таких творів спонукає авторів збагачувати, урізноманітнювати лексику своїх книг соматичною фразеологією. До того ж у цих творах зафіксована найвища кількість різних СФО – 295 [19] і 245 [26].

501 СФО (майже половина від 1 322 окремих СФО, зафіксованих у літературі) зустрічаються в досліджуваних творах більше ніж один раз. Середню частоту вживання СФО в літературі визначаємо як частку від поділу загальної кількості зафіксованих у творах СФО на кількість окремих СФО:

$$3\ 830 \div 1322 \approx 3.$$

Соматичні фразеологізми, які зустрічаються понад 3 рази називаємо високочастотними в художній літературі, таких є 207 СФО. Середня частота вживання серед високочастотних СФО в тексті:

$$2\ 339 (\text{уживань}) \div 207 \approx 11.$$

Отже, СФО, які вживаються більше ніж 11 разів, є **гіперчастотними**. Сюди належать 43 СФО, які становлять 1 358 СФО-уживань, або 58% високочастотних і 35% від усіх виявлених СФО.

СФО *shake one's head* – *похитати головою (на знак несхвалення, сумніву, незгоди, суму)* є абсолютним лідером за кількістю вживань у літературі (422 рази), що становить 31% уживань усіх гіперчастотних соматичних фразеологізмів, 18% високочастотних СФО та понад 11% від усіх уживань СФО в 15 творах сучасної англомовної художньої літератури. СФО *shake one's head* є найчастотнішою майже в усіх аналізованих художніх творах (див. таблицю 1), а особливо у творах американських письменників, і зустрічається від 3 до 79 разів (а в середньому 28 разів) у кожному окремо взятому творі. Але є твори, де інші СФО є найчастотнішими, наприклад: *clear one's throat* (30), *make a face* (8), *rise to one's feet* (4) (див. таблицю 1).

159 СФО вживаються в 3 й більше творах, що становить понад 20% досліджуваного матеріалу, 14 із них зустрічаються у 8 творах і більше (понад 50% аналізованого матеріалу):

catch one's eye – *піймати, перехопити чийсь погляд; упадати в око, привертати увагу;*

eyes widen – *очі (зіниці) розширилися від здивування;*

out of the corner of one's eye – *нишком, потай, непомітно, краєм ока;*

at the foot of (be) – *унизу, під (знаходиться тощо);*

get to one's feet – *підвестися, стати на ноги, вудужатися; стати на ноги, стати незалежним (матеріально забезпеченим);*

on the other hand – *з іншого боку, проте;*

shake hands – *привітатися за руку, потиснути один одному руки; обмінятися рукоштовками; помиритися, потиснути руки (на знак перемир'я); познайомитися з чимсь; розпрощатися з чимсь; перебити руки (після досягнення угоди);*

shake one's hand – *привітатися за руку, потиснути один одному руки;*

shake one's head – *похитати головою (на знак несхвалення, сумніву, незгоди, суму);*

heart sinks – *злякатися, перелякатися; душа в н'ятах;*

bite one's lip(s) – *кусати губи, прикусити язика, замовкнути;*

keep one's mouth shut (closed) – *мовчати, помовчувати; держати язик за зубами, прикусити язик, ні пари з уст; мовчи та дши на батьків книш;*

clear one's throat – *прочистити горло, відкашлятися;*

grit (one's) teeth – *скреготати зубами, зіпнути зуби від злості тощо.*

Висновки. Отже, художні тексти вирізняються особливо широким підбором і характером використання таких мовних засобів, як СФО, які, у свою чергу, підпорядковані основним комунікативним завданням цих текстів – образно, емоційно відтворювати об'єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови.

Із викладеного вище можна зробити висновок, що соматична фразеологія широко представлена у відібраних творах сучасної англійської різножанрової художньої літератури. Так, у художніх творах зафіксовано 1 322 різних СФО, у складі яких є один або кілька із 72 соматизмів. До соматизмів, що є компонентами найбільшої кількості окремих СФО в досліджуваних творах художньої літератури, належать *eye, hand, head, heart, face, foot*. Середня фразеологічна вживаність соматизмів в аналізованих текстах становить 53,2 рази. До найбільш фразеологічно вживаних (понад 53,2 рази) належать 18 соматизмів, а гіперуживаними є соматизми *eye, head, hand, foot, heart* і *face*, які зустрічаються у складі СФО понад 187 разів.

Насиченість творів СФО становить у середньому 0,58 СФО на 1 сторінку. Нами також помічено, що автори творів у стилі фентезі активніше використовують засоби соматичної фразеології у своїх книгах, до того ж у цих найбільш насичених СФО творах зафіксована найвища кількість окремих СФО.

Середня частота вживання СФО становить 3 рази, тобто 207 СФО, які зустрічаються понад 3 рази, є високочастотними. 43 СФО, що вживаються більше ніж 11 разів є гіперчастотними й становлять 58% високочастотних і 35% від усіх виявлених СФО. СФО *shake one's head* виявилася найчастотнішою в аналізованих творах (422 вживання) й становить понад 11% від усіх зафіксованих уживань СФО. Нами виявлено також СФО найбільш частотні для окремих творів, а 14 фразеологізмів із усіх відібраних зустрічаються у 8 творах і більше, що становить понад 50% досліджуваного матеріалу.

Перспективним також вважаємо проведення подібного дослідження на матеріалі публіцистичних текстів.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Сравнительно-сопоставительное изучение фразеологии русского и украинского языков / Н.Ф. Алефиренко // Проблемы міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму : тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Дрогобич, 1990. – С. 160–161.
2. Білоноженко В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
3. Голуб І.Б. Стилистика современного русского языка / И.Б. Голуб. – М. : Высш. школа, 1986. – 203 с.
4. Задорожна І.П. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / І.П. Задорожна. – Львів, 2003. – 267 с.
5. еребийніс В.І. Частотні словники та їх використання / В.І. Перейбийніс, М.П. Муравицька, Н.П. Дарчук ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1985. – 204 с.
6. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю.Ф. Прадід. – К. ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
7. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А.Д. Рахштейн. – М. : Высшая школа, 1980. – 143 с.
8. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.

9. Скрипник І.Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та функціональні характеристики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / І.Ю. Скрипник ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2009. – 20 с.
10. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія / В.Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
11. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.
12. Anderson P. Genesis / P. Anderson. – New York : Tor Books, 2000. – 253 p.
13. Anderson P. Hokus Pokas! / P. Anderson, G. Dickson. – New York : Baen Books, 2000. – 278 p.
14. Banks I. Look to Windward / I. Banks. – London : Orbit Books, 2000. – 357 p. – (The Culture).
15. Bova V. Jupiter / V. Bova. – London : Hodder & Stoughton, 2000. – 444 p.
16. Bova V. Venus / V. Bova. – New York : Tor Books, 2001. – 416 p.
17. Card O. Shadow of the Hegemon / O. Card. – New York : Tor Books, 2001. – 440 p.
18. Clarke A. The Light of Other Days / A. Clarke, S. Baxter. – New York : Tor Books, 2000. – 320 p.
19. Eddings D. The Redemption of Althalus / D. Eddings, L. Eddings. – New York : Del Rey Books, 2000. – 704 p.
20. Grisham J. A Painted House / J. Grisham. – New York : Doubleday, 2001. – 465 p.
21. Hornby N. Slam / N. Hornby. – London : Puffin, 2007. – 309 p.
22. King S. Dreamcatcher / S. King. – New York : Scribner, 2001. – 620 p.
23. Kinsella S. Can You Keep a Secret? / S. Kinsella. – New York : Dial Press Trade Paperback, 2005. – 368 p.
24. Ludlum R. The Cassandra Compact / R. Ludlum, P. Shelby. – New York : St. Martin's Press, 2001. – 448 p.
25. Lustbader E. The Bourne Legacy / E. Lustbader. – New York : St. Martin's Paperbacks, 2005. – 529 p.
26. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire / J.K. Rowling. – London : Bloomsbury, 2000. – 636 p.

Тоненчук Т. В. Количественные характеристики функционирования соматических фразеологизмов в современной английской художественной литературе

Аннотация. В статье проанализированы количественные характеристики функционирования фразеологизмов с компонентом соматизмом в современной английской художественной литературе, выявлены наиболее фразеологически частотные соматизмы, средняя фразеологическая употребляемость соматизмов в текстах, наиболее фразеологически употребляемые и гиперупотребляемые соматизмы, насыщенность произведений фразеологизмами с компонентом-соматизмом, высокочастотные и гиперчастотные фразеологизмы с компонентом-соматизмом в художественной литературе.

Ключевые слова: соматизм, фразеологизмы с компонентом-соматизмом, фразеологически частотные соматизмы, средняя фразеологическая употребляемость, гиперупотребляемые соматизмы, гиперчастотные соматические фразеологизмы.

Tonenchuk T. Quantitative characteristics of functioning of somatic idioms in modern English literature

Summary. The quantitative characteristics of idioms with a component-somatism in modern English literature are analyzed in the article. Somatisms with the highest idiomatic frequency, the average idiomatic usage of somatisms in the texts, the most idiomatically used and hyper used somatisms, the richness of the literary works in somatic idioms, somatic idioms of high frequency and hyper frequent ones in the works of fiction under study are discovered.

Key words: somatism, idioms with a component-somatism, idiomatically frequent somatisms, average idiomatic usage, hyper used somatisms, hyper frequent somatic idioms.